

УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ

Факультет соціальної та психологічної освіти
Кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня «бакалавр»

на тему:

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ
В СУЧАСНИХ УМОВАХ**

Виконала:

студентка IV курсу, Р/41 групи
заочної форми навчання

Спеціальності 231 Соціальна робота
Освітня програма «Соціальна робота
(Соціально-психологічне консультування)»

Гуримська Олена Анатоліївна

Керівник: к. пед. н., доц. Бондаренко Г. В.

Рецензент:

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ В УКРАЇНІ	8
1.1. Соціальна сфера як комплекс галузей.....	8
1.2. Особливості функціонування соціальної сфери в Україні...	15
Висновки до першого розділу	23
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ: РЕАЛЬНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ	25
2.1. Діюча система соціальних послуг та соціальне фінансування.....	25
2.2. Принципи права в соціальній сфері.....	33
2.3. Шляхи удосконалення вітчизняної системи соціального захисту.....	37
Висновки до другого розділу	42
ВИСНОВКИ	44
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	47
ДОДАТКИ	52

ВСТУП

Актуальність дослідження. В умовах стрімкого динамічного розвитку усіх сфер суспільного життя вагоме значення посідає розвиток соціальної сфери, що свідчить як про якість і рівень життя громадян кожної країни зокрема, так і про рівень розвитку економіки загалом. Це обумовлює посилення уваги до проблем розвитку соціальної сфери, а також виявлення та корекцію впливу соціальної політики на економічне зростання через зменшення соціальної напруги, поліпшення інвестиційного та підприємницького клімату.

Проте проблеми у соціальній сфері існують, і їх розв'язання є одним із важливих завдань у підвищенні ефективності формування соціальної політики.

На сучасному етапі проблеми вдосконалення соціальної політики, визначення її активної ролі в стратегії розвитку соціальної сфери держави набувають особливо важливого значення.

На думку науковців «завданням соціальної політики є вироблення засобів, форм, методів, за допомогою яких можна досягти соціального захисту населення і поліпшення життя людей шляхом підвищення життєвого і якісного рівня, утвердження соціальної справедливості і забезпечення найбільшої реалізації можливостей особи бути здоровим, освіченим і соціально активним громадянином держави».

Розвиваючи цю тезу, дослідники відзначають, що зміст соціальної політики полягає в діяльності держави та інших політичних інститутів з управління розвитком соціальної сфери, визначення основних напрямків її функціонування. Важливо підкреслити, що соціальна політика повинна бути своєрідною концентрацією всіх інших видів політики (перш за все – економічної), бо вона спрямована на специфічний об'єкт – соціальні відносини.

Останні ж розуміються як певний зріз, синтез соціальних сторін всіх

інших видів суспільних відносин, які в змістовному плані виявляються в положенні людини в суспільстві, в задоволенні її різноманітних потреб та інтересів і виступають одним із способів вияву, трансформації і реалізації соціальності (спільності, близькості, відчуженості, толерантності, конфліктності, партнерства, розподілу функціональної залежності, обміну діями, діяльністю тощо) у суспільстві.

Звідси головним опосереднюючим чинником виникнення і функціонування соціальних відносин є соціальний статус кожного з індивідів, розподіл цих статусів у суспільстві, у межах яких і з позиції яких вступають у взаємодію між собою та з соціальним цілим суспільством індивіди, наповнюючи свої відносини реальним змістом статусної взаємодії. Тому в цьому ракурсі соціальні відносини є завжди статусними, унормованими відносинами, що можуть бути закріплені правом, мораллю, традиціями, престижем тощо.

Соціальна політика спрямована на соціальний захист населення і поліпшення життя людини. Таким чином, населення і окремі громадяни насамперед розглядаються як споживачі соціальних благ, а процес задоволення соціальних потреб суспільства є односпрямованим, тобто йде від виробників соціальних продуктів і послуг до споживачів (населення) без позначення зворотного зв'язку.

Зміст соціальної політики полягає в управлінні розвитком соціальної сфери, яка є сферою життєдіяльності людського суспільства, де реалізуються інтереси класів, соціальних груп, етнонаціональних спільнот, що охоплює широку палітру соціального простору – від умов праці, побуту, здоров'я до соціально-класових, етнонаціональних, сімейно-шлюбних відносин.

За своєю природою розвиток соціальної сфери більш складний процес, ніж соціальний захист населення, однак розвиток соціальної сфери також перш за все пов'язаний з вдосконаленням споживання соціальних благ.

Значну увагу питанню функціонування соціальної сфери приділяють наступні науковці: Л. Богущ, І. Кінаш, В. Куценко, С. Мочерний, І. Опалева, Г. Осадча та ін.

Проблемам розвитку соціальної сфери та підвищенню ефективності її функціонування присвячені наукові праці багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Серед науковців слід назвати таких, як А. Бабич, А. Булатецька, І. Верховод, Е. Зінь, І. Царук, С. Шевель та ін. Науковці звертають увагу на те, що соціальна сфера має свої закономірності розвитку і є відносносамостійною системою із загальними та специфічними зв'язками, умовами функціонування, механізмами управління.

Отже, соціальна сфера пов'язана з усіма сферами функціонування соціально-економічної системи і потребує подальшого наукового дослідження

Таким чином, можна говорити про актуальність теми дослідження **«Особливості формування соціальної сфери в сучасних умовах»**.

Метою дослідження є вивчення та узагальнення особливостей формування соціальної сфери в сучасних умовах.

Для досягнення мети були поставлені наступні завдання:

1. Узагальнити поняття «соціальна сфера».
2. Визначити галузі соціальної сфери.
3. Назвати суб'єктів, які надають соціальні послуги.
4. Означити принципи соціального захисту.
5. Сформулювати параметри соціальної захищеності населення

України.

Об'єкт дослідження – соціальна сфера.

Предмет дослідження – особливості формування соціальної сфери в сучасних умовах.

Для вирішення поставлених завдань у дослідженні використовувалися загальнонаукові **методи**:

- аналіз психологічної, соціологічної літератури з проблеми

дослідження;

- методи системного й факторного аналізу;
- методи абстрактно-логічного аналізу;
- статистичний аналіз;
- системно-структурний аналіз.

Теоретичне значення одержаних результатів полягає в тому, що:

- узагальнено поняття «соціальна сфера».
- визначено галузі соціальної сфери;
- названо суб'єкти, що надають соціальні послуги;
- означено принципи соціального захисту.
- сформульовано параметри соціальної захищеності населення

України.

Практична значущість дослідження. Висновки, сформульовані у кваліфікаційній роботі, можуть бути використані у:

- науково-дослідницькій діяльності – для вдосконалення змісту, методів та форм роботи у соціальній сфері, діяльності Школи передового досвіду «Школа соціальних знань»;
- практичній діяльності – для вдосконалення форм та методів роботи в соціальній сфері;
- навчальному процесі – при викладанні дисциплін «Теорія соціальної роботи», «Актуальні проблеми теорії та практики соціальної роботи», «Робота з різними категоріями осіб» та ін.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося на базі факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Апробація результатів дослідження. Основні ідеї, положення та результати дослідження висвітлювалися у доповідях на науково-практичних конференціях та семінарах.

Матеріали дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Структура випускної кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи – 54 сторінки, основного тексту – 46 сторінок, список використаних джерел становить 45 найменувань. Робота містить 3 таблиці, 3 рисунки, 1 додаток.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ В УКРАЇНІ

1.1. Соціальна сфера як комплекс галузей

У національній економічній системі соціальна сфера займає важливе місце як комплекс галузей, діяльність яких направлена на формування загальних умов всебічного розвитку особистості, забезпечення розширеного відтворення трудового, інтелектуального і споживчого потенціалу суспільства.

Слід зазначити, що поняття «соціальна сфера» не має єдиного трактування і теоретичного обґрунтування, хоча і широко використовується в сучасній літературі та господарсько-управлінській практиці. Характерною ознакою сучасних досліджень сутності соціальної сфери є істотна розбіжність у діапазонах визначення цього поняття; її зміст щоразу набуває різнопланової конкретизації.

Так, соціальну сферу науковці розглядають як сектор економіки, як сукупність галузей, як сукупність послуг, як сферу діяльності людей та ін.

Аналіз різних точок зору авторів щодо визначення сутності соціальної сфери дозволив узагальнити певні характерні ознаки, що розкривають зміст та специфіку її функціонування:

- по-перше – результатом функціонування соціальної сфери є послуги;
- по-друге – соціальна сфера є однією із основних сфер суспільного життя в процесі якої відтворюється людський капітал.

Отже, можна визначити два основних підходи, що розкривають зміст даного поняття. Перший підхід передбачає, що соціальна сфера це система галузей, що представляє у сукупності одну із основних сфер виробництва – невиробничу сферу. Отже, у якості критерію виокремлення соціальної сфери

обирається нематеріальний характер результатів її діяльності. Тобто соціальна сфера відноситься до третинного сектору економіки, який охоплює галузі, що надають послуги (сервісний сектор). Слід зазначити, що ще в 30–40-х роках ХХ століття науковці обґрунтовували зрушення в економічному розвитку саме у напрямі сервісного обслуговування. Так найвідоміші концепції щодо цього були розроблені А. Дж. Б. Фішером, К. Кларком, які поділяли все суспільне виробництво на три сектори (*Див. Таблицю 1.1*):

- первинний, куди відносились галузі, діяльність яких пов'язана з отриманням первинних ресурсів, зокрема сільське господарство;
- вторинний сектор, що включав галузі обробної промисловості та будівництво;
- третинний сектор, який охоплює галузі, що надають послуги.

Таблиця 1.1.

Сектори суспільного виробництва

<i>Сектор</i>	<i>Галузі, які охоплює сектор</i>
Первинний	Галузі, діяльність яких пов'язана з отриманням первинних ресурсів, зокрема сільське господарство
Вторинний	Галузі обробної промисловості та будівництво
Третинний	Галузі, що надають послуги

Другий підхід до визначення економічної сутності соціальної сфери ґрунтується на соціальній значимості її галузей, а також їх ролі у формуванні способу і рівня життя людей, їх добробуту та споживанні. Так, соціальна сфера створює сприятливі умови як для духовного, так і матеріального життя, оскільки якість, асортимент і доступність надаваних послуг є важливою складовою частиною формування високого рівня життя населення.

Отже, під соціальною сферою слід розуміти сектор економіки, в якому здійснюється виробництво, розподіл і споживання матеріальних благ, а також відбувається забезпечення розширеного відтворення людського капіталу за участю держави як гаранта економічного забезпечення соціально достатнього рівня життя населення.

Розвиток соціальної сфери слід розглядати як важливий чинник прискорення економічного розвитку, який зумовлений впливом таких факторів, як:

- соціальні зміни в суспільстві, що спричиняють зростання доходів населення, трансформації способу життя, підвищення загальної потреби в тенденції розвитку бізнесу, що сприяє зростанню вимог до якості послуг;
- політика держави, яка може проявлятися у посиленні контролю над ціноутворенням у соціальній сфері, прийнятті законів, що допомагають активізації розвитку останньої;
- розвиток інформаційних технологій та їх упровадження у виробництво, що проявляється в інтеграції комп'ютерних і телекомунікаційних технологій, у більш активному використанні комп'ютерної техніки та мережі Інтернет, у появі нових видів послуг;
- інтернаціоналізація і глобалізація організації соціальної сфери, які тісно пов'язані з активізацією процесів об'єднання та поглинання на міжнародному рівні, виходом підприємств на нові ринки, а також із виникненням значної кількості стратегічних альянсів, підвищенням активності транснаціональних сервісних компаній; розвиток науково-технічного прогресу, що зумовлює вихід на ринок широкого спектра інноваційних послуг, пов'язаних з інформаційними технологіями, комп'ютеризацією, новими способами комунікацій.

Слід зазначити, що вагомою складовою соціальної сфери є соціальна інфраструктура, під якою розуміють сукупність матеріальних об'єктів, які забезпечують загальні умови для ефективної діяльності людини в усіх сферах суспільного життя. Соціальну інфраструктуру поділяють на соціально-

побутову та соціально-культурну. Якщо соціально-побутова спрямована на створення умов для відтворення людини як біологічної істоти (через побутове середовище), задоволення її потреб через належні умови життя, то соціально-культурна сприяє відтворенню духовних, інтелектуальних (через культурно-освітнє середовище) та значною мірою фізичних властивостей індивіда, формуванню його як економічно активної особистості, що відповідає певним вимогам суспільства до якості робочої сили.

Для ефективного функціонування соціальної сфери принципове значення має її секторальна структура, що передбачає віднесення всіх суб'єктів господарювання, які її формують до одного з її секторів:

- державного,
- комерційного,
- неприбуткового.

Досліджуючи галузеву і секторальну структуру соціальної сфери, можна відмітити, що в таких галузях, як освіта, соціальне забезпечення, охорона здоров'я, культура переважають держані заклади, у побутовому обслуговуванні, громадському харчуванні, частково у фізичній культурі більшість суб'єктів господарювання відноситься до комерційного сектору, а більшість організацій неприбуткового сектору зосереджені у соціальному забезпеченні, в культурі і в освіті.

Необхідно відмітити, що особливістю функціонування соціальної сфери є виробництво, розподіл та доведення до споживача соціальних послуг.

Послуга є особливим елементом, специфічною споживчою вартістю. В одних випадках вона відіграє роль діяльності, в інших – товару. Це є першою її особливістю. Другою особливістю послуги є те, що виробництво більшості послуг збігається з їх споживанням. Корисний ефект праці споживається безпосередньо на місці та пов'язаний із процесом надання послуг і не існує відокремлено від працівника, який надає цю послугу.

Отже, послуга – це діяльність суб'єктів, яка не набуває матеріально-речової форми і задовольняє певні потреби замовників – особисті, колективні. Послуги є результатом різномірної діяльності, що здійснюється виробником на замовлення будь-яких споживачів, і як правило, призводить до зміни стану одиниць, що споживають ці послуги.

Соціальна сфера надає послуги матеріально-побутового та соціально-культурного характеру в залежності від галузей, в яких вони виробляються.

Отже, соціальна сфера характеризується важливими ознаками, які визначають сутність, зміст і специфіку її функціонування. З урахуванням цього, можна в узагальнюючому вигляді запропонувати наступну класифікацію соціальної сфери за основними ознаками (*Див. Рисунок 1.1*):

- за галузями,
- за формою власності,
- за характером результатів функціонування,
- за рівнем персоналізації,
- за рівнем самозабезпечення.

До складу соціальної сфери належать елементи, що забезпечують її відтворення, функціонування та розвиток:

- суб'єкти соціальної сфери – особа, група осіб, організація, населення та ін., яким належить активна роль у конкретному процесі;
- органи, що здійснюють управління соціальною сферою;
- соціальні зв'язки й відносини між суб'єктами, підсистемами та органами управління;
- потреби, що лежать в основі цих відносин.

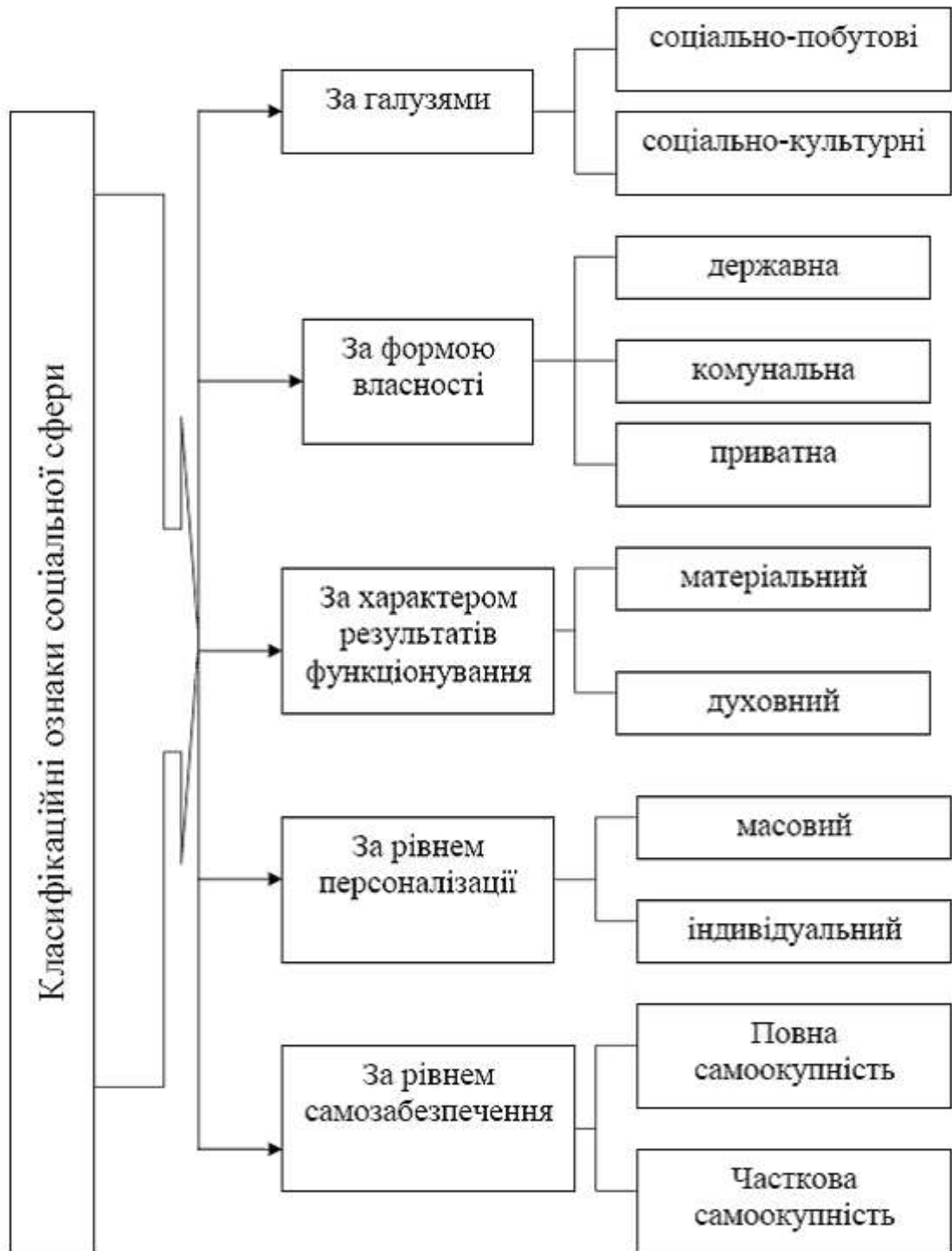

Рисунок 1.1. Класифікація соціальної сфери за основними ознаками

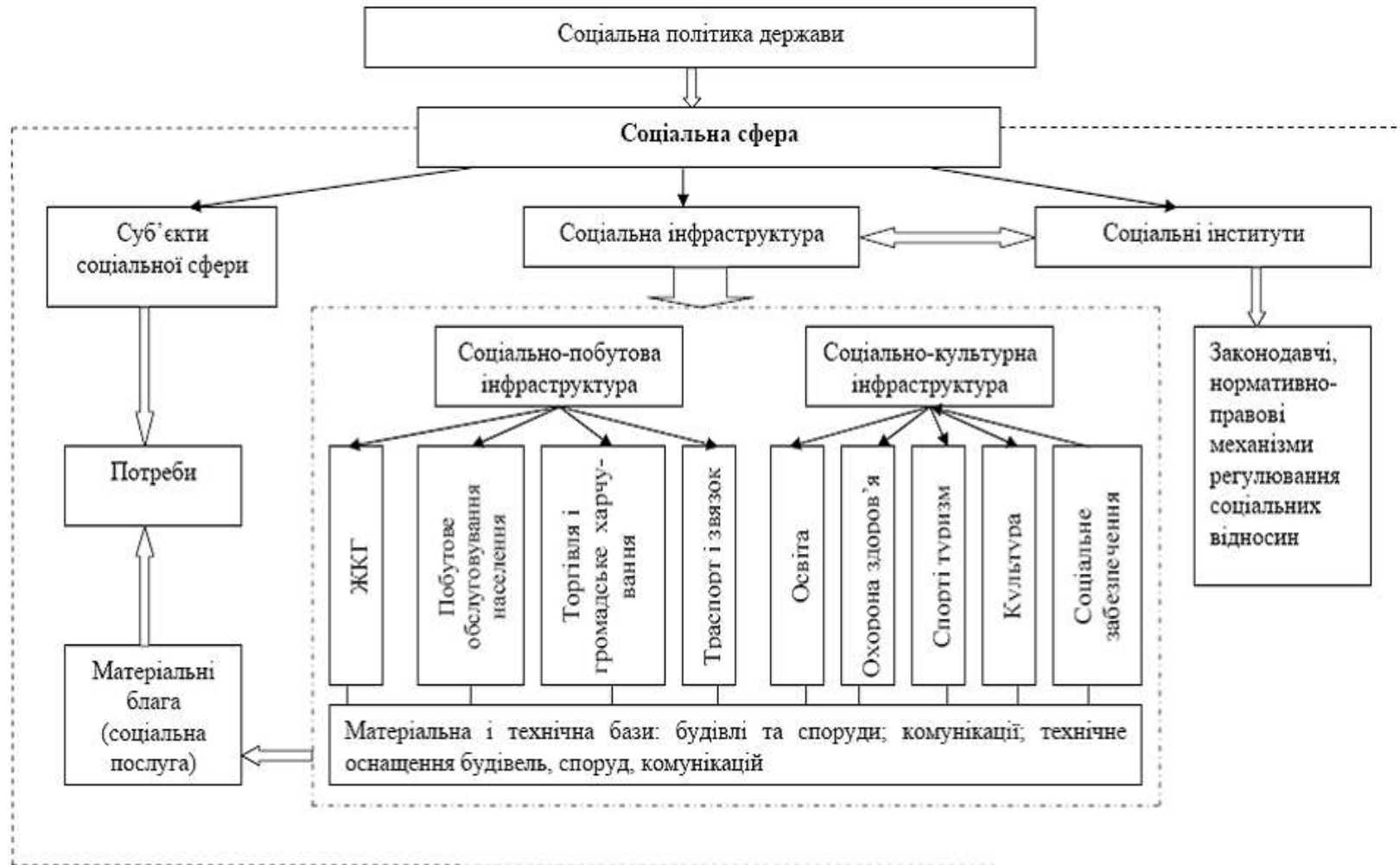

Рисунок 1.2. Схема взаємодії складових елементів соціальної сфери

Схема взаємодії складових елементів соціальної сфери наведена на рисунку (Див. Рисунок 1.2).

Отже, подальший розвиток соціальної сфери є необхідною умовою для підвищення якості життя населення.

1.2. Особливості функціонування соціальної сфери в Україні

У сучасних умовах динамічного розвитку соціально-економічної системи України вагоме місце посідає соціальна сфера. Соціальна сфера пов'язана з процесами забезпечення життєдіяльності людини і суспільства, продукує економічні блага для задоволення потреб людини, відповідно, відображає як рівень і якість життя у суспільстві, так і рівень розвитку національної економіки.

Соціальна сфера як важлива сфера національної економіки України на даному етапі є складною і динамічною системою, у якій відбуваються кількісні та якісні зміни. Ця система постійно змінює напрями розвитку і транс формації, проте сьогодні вона характеризується низькою ефективністю функціонування. Водночас поняття «соціальна сфера» в Україні недостатньо відображено у чинних нормативно-правових актах. Крім цього, серед науковців як у вітчизняній, так і зарубіжній науковій літературі відсутній єдиний підхід до розуміння сутності цього поняття.

Виокремлюють три підходи до трактування поняття «соціальна сфера»:

- процесуальний підхід (соціальні процеси та форми соціальної діяльності спрямовані на підвищення рівня життя у суспільстві);
- змістовий підхід (спрямований на змістове наповнення поняття «соціальна сфера»);
- інституційний підхід (розглядає інституційні одиниці, які забезпечують у суспільстві підвищення рівня життя).

З позиції процесуального підходу до соціальної сфери Е. Зінь трактує дане поняття як діяльність стосовно здійснення просторових процесів у

суспільстві, впровадження раціональних форм організації життя людей з точки зору умов праці, побуту, відпочинку, розвитку особистості, відновлення життя, відтворення населення. Ця сфера, як зазначає науковець, безпосередньо пов'язана з політикою, економікою, соціологією, демографічними дослідженнями тощо.

М. Орлатий розглядає соціальну сферу села як складову аграрної економіки, яка «відображає певне коло специфічних відносин, що складають єдину систему, знаходить своє відображення у процесах, що забезпечують життєдіяльність людини у суспільстві».

Як «сферу суспільних відносин, які охоплюють інтереси класів і соціальних груп, націй і народностей, відносини суспільства і особистості, умови праці і побуту, здоров'я і відпочинку» соціальну сферу трактують Л. Баранова, А. Левин.

А. Бабич., Є. Єгоров вважають, що соціальну сферу необхідно розглядати як «систему економічних відносин, що формуються в сфері освіти, культури і мистецтва, охорони здоров'я, фізичної культури та спорту, соціального забезпечення, житлово-комунального господарства та в інших її галузях в умовах обмеженості ресурсів. Економічні відносини в цій сфері складаються в процесі відтворення соціальних благ, що набувають як речову форму, так і форму послуг, або корисного ефекту праці, що споживається в процесі його виробництва».

Розглядаючи соціальну сферу як складну і динамічну підсистему суспільства, Я. Маргулян і А. Булатецька наголошують на тому, що це сфера, де відбувається «діяльність людей щодо відтворення життя суспільства, ця діяльність пов'язана з функціонуванням різних соціальних відносин, умов і чинників, які забезпечують життєдіяльність соціальних груп і індивідів, їх відтворення, розвиток і удосконалення».

Найбільше визначень в науковій літературі стосується саме змістового підходу, при цьому автори констатують, що соціальна сфера є:

- сукупністю галузей, які визначають рівень життя,

- сферою життєдіяльності,
- суспільним простором відтворення людини тощо.

Так, Центром перспективних соціальних досліджень сформульовано таке визначення соціальної сфери: «це сукупність усіх галузей життєдіяльності суспільства, взаємопов'язаних з державними і недержавними установами, організаціями і підприємствами, які забезпечують загальний рівень життя громадян та сприяють зростанню їх благополуччя в державі, створюючи при цьому оптимальні умови для реалізації та самореалізації здібностей та інтересів тих же громадян».

У цьому контексті у Великому тлумачному словнику сучасної української мови дається таке визначення соціальної сфери: «сукупність галузей, підприємств, організацій, які безпосередньо пов'язані і визначають спосіб і рівень життя людей, їх добробут, споживання (освіта, культура, охорона здоров'я тощо)». Таке ж визначення соціальної сфери подано в Економічній енциклопедії.

Є. Горшеніна вважає, що соціальну сферу характеризує широка сукупність галузей, які визначають не тільки рівень життя людей, але й спосіб їхнього життя. В. Лазарєв вважає, що соціальна сфера продукує різноманітні послуги для населення, а до її галузей відносяться ті, які безпосередньо впливають на людину, умови її проживання, оточуюче середовище (охорона здоров'я, освіта, культура тощо).

Частина галузей соціальної сфери створює послуги, які задовольняють матеріальні потреби людей (житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування, громадське харчування, торгівля). Інші галузі виробляють послуги, що спрямовані на задоволення духовних потреб людей (наука, освіта, охорона здоров'я, спорт, мистецтво, культура, рекреаційний комплекс).

Загалом всі галузі соціальної сфери поділяють на дві групи:

1. Ринкові, або автономні, – торгівля, громадське харчування, побутове обслуговування, житлово-комунальне господарство, туризм,

доходні об'єкти рекреаційного комплексу.

2. Неринкові, або бюджетні, – охорона здоров'я, освіта, наука, культура і спорт, об'єкти рекреаційного комплексу, що вимагають державного чи регіонального (місцевого) фінансового втручання.

На думку Р. Підлипної, соціальна сфера – це «сектор економіки, в якому здійснюються виробництво, розподіл і споживання матеріальних благ, а також відбувається забезпечення розширеного відтворення людського капіталу за участю держави як гаранту економічного забезпечення соціально достатнього рівня життя населення». Таке визначення в контексті змістового підходу є не зовсім коректним, оскільки в соціальній сфері створюються не матеріальні блага, а послуги. Доцільніше використати поняття «економічні блага» замість поняття «матеріальні блага». Некоректно також стверджувати, що «соціальна сфера – це сфера виробництва і відтворення людини».

І. Царук також у визначенні соціальної безпеки використовує поняття «матеріальні блага» замість поняття «економічні блага» або послуги, проте заслуговує на увагу підхід автора з позицій широкого і вузького трактування поняття «соціальна сфера». І. Царук зазначає: «У широкому розумінні соціальна сфера – це сектор економіки, де здійснюються виробництво, розподіл та споживання матеріальних благ і створюються сприятливі умови для матеріального, фізичного та духовного розвитку суспільства. У вузькому розумінні соціальна сфера розглядається як сукупність сфер життєдіяльності суспільства, які забезпечують задоволення його різноманітних потреб, оптимальні умови праці, побуту, здоров'я та відпочинку, всебічний розвиток людини, впливають на рівень суспільного добробуту та сприяють вирівнюванню рівня життя населення різних регіонів країни».

У науковій монографії «Соціальна сфера: реальність і контури майбутнього (питання теорії і практики)» В. Куценко соціальну сферу трактує як «сукупність галузей, що безпосередньо пов'язані та найбільше визначають рівень життя населення та доступність для нього основних благ, необхідних для формування і розвитку особистості».

О. Грішнова соціальну сферу розглядає як сферу освоєння інвестицій в людський капітал, причому абсолютно незалежно від специфіки технологій задоволення потреб людини в благах, важливих для формування і розвитку її капіталу.

Трактуючи сутність соціальної сфери, В. Скуратівський, О. Палій, Е. Лібанова вважають, що соціальна сфера є сферою життєдіяльності людського суспільства, де реалізуються інтереси класів, соціальних груп, етнонаціональних спільнот, що охоплює широку палітру соціального простору – від умов праці, побуту, здоров'я до соціально-класових, етнонаціональних, сімейно-шлюбних відносин.

На думку В. Козак, соціальна сфера включає частину галузей соціальної інфраструктури, що надають послуги.

С. Шевель відстоює точку зору, що соціальна сфера – це «простір відтворення повсякденного життя, розвиток та самореалізація людини як особи».

Л. Лазутіна розглядає соціальну сферу як сферу, в якій безпосередньо не здійснюється виробництво продукції, але завдяки якій створюються умови для її виробництва, життєдіяльності, піднесення значення сільського способу життя тощо.

Отже, в науковій літературі стосовно розуміння соціальної сфери явно домінують два розглянуті підходи, такі як процесуальний та змістовий. Інституційного підходу, який розглядає інституційні одиниці, функціонування яких спрямовано на забезпечення вищого рівня життя населення соціально-економічної системи, дотримуються І. Верховод, С. Марєєв, А. Пакуліна, Г. Солодков.

Так, А. Пакуліна трактує поняття «соціальна сфера» як «сукупність інституційних одиниць (позабюджетні фонди, благодійні фонди, професійні спілки), державних і недержавних організацій (наукові, правоохоронні, освітні, медичні), які виробляють суспільно-корисні блага і послуги, мета яких полягає у підвищенні індивідуального і суспільного добробуту, що

сприяє підтримці суспільства в стані економічної рівноваги».

I. Верховод вважає, що «сукупність установ, що обслуговують процеси відтворення людського потенціалу, разом із специфічними нормами, правилами, процедурами (інститутами), що сформувались у процесі їх діяльності, називають соціальною сферою».

З позицій інституційного підходу С. Марєєв і Г. Солодков як інституційні одиниці розглядають установи, що сприяють відтворенню людини та людської особистості .

З теоретичної точки зору на особливу увагу заслуговує трактування соціальної сфери українським економістом А. Ягодкою, який фактично об'єднує три сформульовані підходи до визначення поняття «соціальна сфера»: процесуальний, змістовий та інституційний. На його думку, соціальна сфера є не лише категорією, яка є сукупністю галузей і видів діяльності, підприємств, закладів і установ, які мають забезпечувати задоволення потреб людей у матеріальних благах, послугах, відтворенні роду, створенні умов для співіснування і співпраці людей у суспільстві згідно з чинними законами і загальноприйнятими правилами, але й сферою суспільної діяльності, яка спрямована на розвиток в людей духовності, виховання совісті, здатність розрізняти добро і зло, оцінювати свої вчинки, формулювати для себе моральні приписи і вимагати їх виконання.

Водночас необхідно розмежовувати поняття «соціальна сфера» і «соціальна інфраструктура». На думку Г. Осадчої, як складова соціальної сфери соціальна інфраструктура – «це стійка сукупність матеріально-речових елементів, що створюють умови для задоволення всього комплексу потреб, з метою відтворення людини і суспільства та за своєю внутрішньою організацією система установ, підприємств та органів управління, що забезпечують функціонування всіх інститутів соціальної сфери». Водночас в науковій літературі зустрічаються інші точки зору, згідно з якими поняття «соціальна сфера» і «соціальна інфраструктура» ототожнюються. Різноманітні теоретичні підходи до поняття «соціальна сфера» свідчать про

багатоаспектність і різноплановість поняття «соціальна сфера». У цій сфері не здійснюється виробництво матеріальних благ, різноманітної продукції, а створюються різноманітні послуги, які сприяють створенню сприятливих умов для розвитку національного виробництва, забезпечення високого рівня життя у соціально-економічній системі, сприяють створенню соціально безпечного середовища для людини і суспільства. Теоретичне підґрунтя є умовою правильно сформульованого прикладного підходу до розвитку соціальної сфери в Україні. Водночас в Україні сьогодні соціальна сфера характеризується низьким ступенем задоволення основних життєво необхідних потреб більшості громадян, зростанням соціальної диференціації, погіршенням якості людського потенціалу, що несе в собі серйозну загрозу соціально-економічного розвитку країни. Низька суспільна ефективність функціонування соціальної сфери «зумовлена переважно необґрунтованою монополією бюджетного фінансування, що викривлює цільові настанови діяльності таких установ, фіксує залежність масштабів їх ресурсного забезпечення від штучних бюрократичних оцінок, проте робить їх абсолютно незалежними від оцінки результатів їх функціонування безпосередніми споживачами». Тому в Україні пріоритетним завданням державної політики, спрямованої на соціально-економічний розвиток суспільства, є переорієнтація на забезпечення високого рівня безпеки у соціальній сфері, що потребує науково обґрунтованої стратегії розвитку із залученням значного фінансування з урахуванням досвіду західних країн.

Сьогодні в Україні існує низка передумов розвитку соціальної сфери. До сприятливих передумов належать:

1. Наявність мережі об'єктів інституційної інфраструктури освіти, культури, охорони здоров'я, соціального забезпечення, громадського харчування, транспорту і зв'язку.
2. Наявність інтелектуально-кадрового, освітнього та науково-дослідного потенціалу розвитку соціальної сфери.
3. Покращення індексу людського розвитку.

4. Збільшення обсягів грошових доходів та витрат населення, зменшення офіційного розриву між верствами багатого і бідного населення, зокрема у територіальному аспекті.

5. Поступове зменшення чисельності населення за межею бідності; покращення характеристик придбання населенням споживчих та непродовольчих інвестиційних товарів, соціальних та інших послуг.

Проте в Україні наявні несприятливі передумови розвитку соціальної сфери:

1. Зменшення ВВП на душу населення.
2. Наявність істотних реальних диференціацій у рівні життя багатого і бідного населення, у просторово-територіальному аспекті.
3. Великі обсяги тінізації ринку праці, зайнятості, доходів і витрат населення.
4. Високий рівень корупції в освітній, культурній сферах, житлово-комунальному господарстві та системі надання державних соціальних послуг.
5. Нераціональність структури доходів і витрат населення, низький рівень державного фінансування підтримки і розвитку соціальної сфери.
6. Зменшення очікуваної тривалості життя, зменшення чисельності населення, звуження освітнього потенціалу.
7. Погіршення стану розвитку та якості функціонування об'єктів соціальної та житлово-комунальної інфраструктури.

Разом із виокремленням передумов необхідно конкретизувати чинники, які також поділяємо на сприятливі і несприятливі. До чинників, які позитивно впливають на розвиток соціальної сфери в економічній системі України, варто віднести:

1. Імплементацию європейських норм і стандартів соціальної політики.
2. Формування тенденцій до розвитку інтелектуально-кадрового та освітнього підвищення якості та ефективності освітньої і науково-дослідної

діяльності, зростання рівня інтелектуалізації економіки та соціальної сфери.

3. Розвиток соціальних стандартів у сфері соціально-трудоких відносин.

4. Розвиток сімейної медицини, розбудову об'єктів фізичної культури та спорту.

Негативно на розвиток вітчизняної соціальної сфери впливає низка чинників, які ми називаємо несприятливими. До них відносимо:

1. Зменшення чисельності та погіршення якості інституціонального забезпечення функціонування соціальної сфери.

2. Подальший занепад матеріально-технічної та технологічної бази закладів соціальної і житлово-комунальної сфер.

3. Зростання вартості соціальних послуг та соціального забезпечення в умовах євроінтеграції.

4. Ускладнення ситуації з глобальними захворюваннями.

5. Зменшення обсягу введеного в експлуатацію житла.

6. Погіршення екологічної ситуації.

Отже, виокремлення сприятливих та несприятливих передумов розвитку соціальної сфери в Україні та чинників, які впливають на цей процес, мають велике прикладне значення і є інформаційним базисом для вироблення та здійснення державної політики, спрямованої на підсилення сприятливих і обмеження несприятливих передумов, стимулювання позитивних та стримування негативних чинників розвитку вітчизняної соціальної сфери.

Висновки до першого розділу

Отже, в існуючих умовах ефективний розвиток держави можливий не лише за допомогою економічних важелів впливу та управління, але і на основі інвестування в людський капітал шляхом розвитку соціальної сфери. Основною метою соціального розвитку країни є зростання якості життя

людей, що включає в себе не тільки рівень споживання матеріальних благ і послуг, але і задоволення духовних потреб, стан здоров'я, тривалість життя, морально-психологічний клімат. Саме в соціальній сфері проявляється сутність соціальної політики держави, реалізується соціальний захист і соціальні права людини. Тому ефективне функціонування соціальної сфери є одним із пріоритетних завдань на сучасному етапі соціально-економічного розвитку.

Розвиток соціально-економічної системи, зростання національної економіки і вирішення низки економічних проблем завжди пов'язані з вирішенням соціальних проблем у суспільстві. Кризові явища в національній економіці знижують ефективність функціонування соціальної сфери, яка набуває негативних тенденцій розвитку і нагромаджує соціальні проблеми. Оскільки соціальна сфера є важливою складовою забезпечення життєдіяльності суспільства, сприяє розвитку людини та відтворенню людського капіталу, формуванню певного рівня життя у суспільстві, вона повинна завжди бути в полі зору наукових досліджень та державної політики.

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ: РЕАЛЬНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

2.1. Діюча система соціальних послуг та соціальне фінансування

Прийняття Закону України «Про соціальні послуги» стало переломним моментом у функціонуванні всієї системи соціального захисту та соціального забезпечення в Україні.

Перш за все, Закон фактично задекларував відхід від непрозорих пільг і не завжди ефективних соціальних виплат до форм і механізмів соціального захисту, притаманних європейській моделі соціального захисту та соціального забезпечення. Крім того, Закон дав визначення самому поняттю «соціальні послуги»: це комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя.

Проте соціальні послуги не можна вважати абсолютно новою для України формою соціального захисту. Частково модернізована протягом кількох останніх років мережа державних та комунальних закладів соціального обслуговування населення фактично надає цілий ряд послуг, які за певними ознаками можна віднести до соціальних послуг у сьогоденні їх розумінні.

На основі такого підходу до вивчення існуючої системи соціального обслуговування було сформовано перелік різних видів соціальних послуг у розрізі окремих категорій їх одержувачів (*Див. Таблицю 2.1*).

Таблиця 2.1

Види соціальних послуг у розрізі окремих категорій їх одержувачів

Категорії одержувачів/види соціальних послуг	Безоплатне	Безоплатне соціальне	Спеціальне	Забезпечення	Соціальний	Поміщення до психіатричних/	Встановлення	Соціальний	Соціально-	Соціально-	Соціальна і	Соціальний/псих
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні»												
Інваліди I–III груп			+	+7	+8		+					
Діти-інваліди			+	+7	+		+					
Обдаровані діти-інваліди			+									
Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні»												
Інваліди								+	+	+	+	+
Діти-інваліди								+	+	+	+	+
Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»												
Сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах								+	+	+	+	+
Діти та молодь							+	+	+	+	+	+
Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»												
Діти до 18 років				+				+	+	+	+	+
Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»												
Діти-сироти								+11	+	+	+	+
Діти, позбавлені батьківського піклування								+	+	+	+	+
Випускники навчальних закладів із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування				+12							+	
Опікуни/піклувальники, прийомні батьки та батьки-вихователі												
Закон України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей»												
Бездомні громадяни				+12				+	+	+	+	+
Безпритульні діти				+14								
Діти, позбавлені батьківського піклування												
Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк»												
Засуджені, які відбули покарання та звільнені з виправної установи				+12				+	+	+	+	+
Засуджені похилого віку, які відбули покарання та звільнені з виправної установи						+15		+		+		+

Засуджені у віці 15 - 28 років, які відбули покарання та звільнені з виправної установи											+				
Засуджені, що відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі															
Засуджені I - II груп інвалідності, які відбули покарання та звільнені з виправної установи											+				
Кримінально-виконавчий кодекс України															
Засуджені, які відбули покарання та звільнені з виправної установи															

Починаючи з другої половини 90-х років минулого століття, поряд із державними та комунальними закладами соціального обслуговування в Україні почала формуватися мережа недержавних організацій та установ, які надають соціальні послуги різним соціально незахищеним категоріям громадян та особам, що опинилися у складних життєвих обставинах. Саме завдяки цим організаціям в Україні почали розробляти і надавати нові види соціальних послуг, які охопили нові, раніше не пріоритетні соціально незахищені категорії громадян.

Незважаючи на те, що основну роль у системі соціального захисту та соціального забезпечення в Україні досі відіграє держава, новий Закон України «Про соціальні послуги» створив можливість більш широко залучати до надання соціальних послуг недержавні організації та установи.

Зокрема, як передбачає Закон України «Про соціальні послуги», усі суб'єкти, що надають соціальні послуги, поділяються на:

- державні та комунальні суб'єкти;
- недержавні суб'єкти;
- фізичних осіб.

Згідно з визначенням Закону, до державних та комунальних суб'єктів належать державні та комунальні спеціалізовані підприємства, установи та заклади соціального обслуговування; до недержавних – створені відповідно до законодавства юридичні особи, які не мають на меті отримання прибутку (тобто громадські та благодійні організації, релігійні організації,

непідприємницькі товариства та установи). Під «фізичними особами» у цьому випадку слід розуміти, перш за все, спеціалістів, які, маючи відповідну освіту чи підтверджений досвід роботи, працюють незалежно та можуть залучатися до надання соціальних послуг на підставі цивільно-правових договорів.

Подібні положення містяться і в інших актах чинного законодавства у сфері соціального захисту та соціального забезпечення. Зокрема Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», Закон України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей», Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні», Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» передбачають, що участь у соціальному захисті відповідних соціально незахищених категорій громадян можуть брати і недержавні суб'єкти.

Основними джерелами фінансування заходів соціального захисту та соціального забезпечення в Україні є кошти державного і місцевих бюджетів, а також кошти державних цільових позабюджетних фондів.

Соціальний захист та соціальне забезпечення – найбільша видаткова стаття зведеного бюджету України, яка за обсягом випереджає охорону здоров'я, освіту та видатки на економічну діяльність. Впродовж останніх років обсяг річних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення складав у середньому 22% загальної суми видатків зведеного бюджету України. Варто зазначити, що в окремі періоди видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення становили навіть більшу частку у зведеному бюджеті.

Цікавим є показник обсягу певної категорії видатків відносно ВВП (валового внутрішнього продукту). За цим показником обсяг видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення у 2018 р. був найбільшим за весь період, який охоплює даний аналіз.

Так, 2018 р. видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення склали 9% ВВП.

У 2019 р. нова урядова політика, спрямована на економічний розвиток країни, призвела до збільшення видатків на економічну діяльність, а відтак до скорочення видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення до 24% від усіх видатків зведеного бюджету, що склало 8% ВВП у відповідному році.

2020 р. уряд України визначив своїм пріоритетом інноваційно-інвестиційний розвиток – як наслідок, видатки на соціальний захист скоротилися більше ніж на 1% у порівнянні з 2019 роком і склали 6,5% ВВП.

2021 р. було відновлено пріоритет фінансування соціальної сфери, і частка видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення знову зросла – до 7,8% ВВП.

Аналіз динаміки зростання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення у порівнянні з динамікою зростання ВВП виявляє цікаву закономірність. Так, єдиним періодом, коли видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення зростали синхронно з показниками ВВП, були 2019–2020 рр. Натомість найбільш помітно видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення зросли у 2018 р, склавши 107% показника 2017 р. В той сам час, зростання ВВП уповільнилося з 29% до 28% за відповідний період.

Отже, вповільнення росту ВВП відбулося на тлі зростання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, а також скорочення видатків на економічну діяльність

Проте обсяг видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, що відображається у зведеному бюджеті, не розкриває реального обсягу

всього бюджетного фінансування, яке спрямовується в Україні на сферу соціального захисту та соціального забезпечення. Це пояснюється тим, що відповідно до діючої системи бухгалтерського обліку, деякі складові видатків на фінансування соціальних послуг, соціальних виплат та інших заходів соціального захисту включаються до інших видаткових статей бюджету, а саме: видатків на житлово-комунальне господарство, освіту, духовний і фізичний розвиток, охорону здоров'я, громадський порядок та оборону тощо.

Видатки на сферу соціального захисту та соціального забезпечення можна знайти практично у кожній з видаткових статей бюджету відповідно до функціональної класифікації видатків. Наприклад, видатки за статтею «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на облаштування закладів, які надають соціальні послуги дітям та молоді» фактично належать до видатків на сферу соціального захисту та соціального забезпечення, проте формально вони обліковуються за видатковою статтею бюджету «Загальнодержавні видатки».

Інший приклад – видаткова стаття «Компенсація збитків Пенсійного фонду, викликаних впровадженням спеціальної ставки для платників фіксованого сільськогосподарського податку». Видатки за цією статтею логічно було б віднести до видатків на сферу соціального захисту та соціального забезпечення, але вони включаються до видаткової статті бюджету «Економічна діяльність». Ще одним прикладом є стаття «Фінансова підтримка санаторно-курортних закладів», за якою фінансуються державні програми оздоровлення ветеранів війни, інвалідів, громадян, постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи, дітей і молоді та ін. Однак ці видатки належать до видаткової статті «Охорона здоров'я», хоча, зважаючи на цільові групи, більш доцільно було б відносити їх до видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення.

Таким чином, реальний обсяг видатків на сферу соціального захисту та соціального забезпечення значно перевищує ту їх частину, що проходить у зведеному бюджеті України за видатковою статтею «Соціальний захист та

соціальне забезпечення». Щоб побачити реальний обсяг видатків на сферу соціального захисту та соціального забезпечення в Україні, необхідно визначити ті з них, які на практиці фінансуються за рахунок інших видаткових статей бюджету, але фактично спрямовуються на вирішення окремих питань у сфері соціального захисту та соціального забезпечення.

Для того, щоб провести коректне порівняння видатків на сферу соціального захисту та соціального забезпечення, які здійснює Україна, з аналогічними показниками розвинутих країн – наприклад, таких, як країни-члени Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), – перш за все, необхідно підрахувати загальний обсяг відповідних видатків в Україні. Цей розрахунок має включати видатки, що обліковуються за видатковою статтею «Соціальний захист та соціальне забезпечення», іншими видатковими статтями бюджету, а також видатки державних цільових позабюджетних фондів.

Інші видаткові статті бюджету включають видатки на охорону здоров'я та видатки на програми житлового будівництва і забезпечення житлом, що фінансуються за рахунок державного та місцевих бюджетів. Видатки, що здійснюються за рахунок державних цільових позабюджетних фондів, включають видатки загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок тимчасової втрати працездатності, на випадок безробіття та від нещасних випадків на виробництві. Щоб визначити, які видатки дійсно відносяться до сфери соціального захисту та соціального забезпечення, можна використати систему класифікації соціальних видатків, що застосовується ОЕСР.

З урахуванням цієї класифікації в Україні реальний обсяг видатків на сферу соціального захисту та соціального забезпечення буде складатися із загальної суми фактичних видатків державного і місцевих бюджетів на соціальний захист та соціальне забезпечення, охорону здоров'я, забезпечення житлом окремих категорій громадян (вони проходять за іншими статтями функціональної класифікації видатків) та видатків державних цільових

позабюджетних фондів. Обсяг таких видатків зведеного бюджету та цільових позабюджетних фондів 2021 р. в Україні становив 276 млрд. грн. або 29% ВВП. Для порівняння, обсяг видатків, які безпосередньо обраховуються за бюджетною функцією «Соціальний захист та соціальне забезпечення», в бюджеті 2021 р. становив лише 74 млрд. грн., що склало 7,8% ВВП.

Згідно з поданими розрахунками, загальний обсяг видатків на сферу соціального захисту та соціального забезпечення в Україні є доволі значним навіть у порівнянні з розвиненими країнами.

Однак, попри значний обсяг соціальних видатків, якість соціальних послуг та інших заходів соціального захисту в Україні досі залишається відносно низькою у порівнянні з іншими країнами, а соціальні потреби найбільш вразливих категорій населення не задовольняються достатньою мірою. Незважаючи на значний обсяг, видатки на сферу соціального захисту та соціального забезпечення в Україні у розрахунку на одну особу є доволі низькими у порівнянні з розвинутими країнами. Якщо розрахувати видатки на сферу соціального захисту та соціального забезпечення за методологією ОЕСР з урахуванням індексу купівельної спроможності та порівняти їх з аналогічними видатками країн-членів ОЕСР, то можна зробити висновок, що, незважаючи на значні кошти, які виділяються на соціальну сферу з державного та місцевих бюджетів, а також з урахуванням видатків державних цільових позабюджетних фондів та видатків на охорону здоров'я та видатків на забезпечення житлом окремих категорій громадян, рівень державного фінансового забезпечення на одну особу в Україні залишається одним із найнижчих серед країн-членів ОЕСР. За останніми доступними даними, у розрахунку на одну особу він складав 1677 дол. США на рік. Нижчий за показники України тільки рівень у Кореї (1465 дол. США) та Мексиці (786 дол. США).

2.2. Принципи права в соціальній сфері

Значення принципів у праві полягає в тому, що вони:

- 1) володіють властивістю вищої імперативності, універсальності, загальнозначимості, є стійкими і стабільнішими протягом невизначено тривалого часу;
- 2) спрямовують розвиток і функціонування всієї правової системи;
- 3) зумовлюють напрями правотворчої, правозастосовної та іншої юридичної діяльності;
- 4) виступають найважливішим критерієм законності дій громадян, посадових осіб та інших суб'єктів права;
- 5) сприяють подоланню прогалів у праві;
- 6) впливають на рівень правосвідомості у суспільстві.

Як зазначає С. Погребняк, хоча принципи й піддаються трактуванню, яке розвиває їх зміст, проте існує ядро, яке необхідно оберігати, якщо є бажання надати принципам певного значення. Отже, у структурі принципу можна виокремити ядро й рухливу частину. Ядро – це незмінна частина принципу, яка характеризує явище у первісному вигляді, відображаючи його найсуттєвіші риси. Зміна ядра тягне зміну всього явища чи процесу. У зв'язку із цим ядро виконує зберігаючу роль, відкидаючи від принципу зайве. Рухлива частина дозволяє йому орієнтуватися в динамічному соціальному просторі і спрямовувати суб'єкта у його діяльності, зберігаючи при цьому суть явища. Завдяки її існуванню принципи здатні впливати на поведінку суб'єкта найефективнішим способом, застосовуючи для цього актуальні й переконливі аргументи. Через це рухливій частині притаманна гнучкість, тобто вона може змінюватися відповідно до вимог здійснення суб'єктивних прав і з урахуванням змін в об'єктивному праві.

С. Прийма вважає, що вона надає застосуванню об'єктивного права динамізму, гарантує адекватний захист правовідносин, ефективність правового регулювання й цілісність правової системи.

Принципи – це норми загально-соціального права, які виникають під впливом багатьох чинників суспільного життя, набувають значення самостійної правової категорії, що визначає зміст і спрямованість розвитку юридичного права.

Однією із найбільш дискусійних у теорії права соціального забезпечення є проблема принципів. Вони відіграють важливу роль в еволюції соціального забезпечення, оскільки:

- служать засадами об'єднання окремих правових норм у єдину логічну систему;
- дозволяють вирізнити специфічні ознаки відповідної галузі;
- дають можливість ретельно і змістовно усвідомити смисл конкретної норми, яка стосується соціального забезпечення, й визначити загальну спрямованість, головні тенденції його розвитку;
- допомагають правильно зрозуміти сутність законодавства про соціальне забезпечення та його зв'язок із економікою, соціальною політикою держави, правосвідомістю громадян;
- виступають підґрунтям для тлумачення правових норм, особливо у випадках, коли нормативні акти містять протиріччя.

Принципами права соціального забезпечення є керівні положення, які віддзеркалюють сутність, найважливіші особливості й загальну спрямованість норм права соціального забезпечення, а також стратегічні напрями політики у цій царині.

На думку Т. Герасиміва, принципи права соціального забезпечення – це такі правові основи, які визначають сферу його правового регулювання, порядок і умови встановлення прав та обов'язків суб'єктів, юридичний механізм забезпечення їхніх прав та законних інтересів. Із цього визначення вбачається, що для принципів права соціального забезпечення характерні також такі специфічні риси як сфера їх застосування, об'єкти та суб'єкти впливу. Так, об'єктом впливу є правовідносини у сфері соціального забезпечення (їх зміст), а суб'єктами – учасники цих відносин. Однак поза

увагою науковця залишається значення принципів права соціального забезпечення.

В юридичній науці немає єдиної позиції вчених стосовно визначення переліку принципів права соціального забезпечення. В. Андрєєв, який вважається засновником права соціального забезпечення як самостійної галузі права, одним із перших дослідив принципи цієї галузі. Як принципи права соціального забезпечення він розглядав:

- загальність соціального забезпечення;
- всебічність і різноманіття його видів;
- забезпечення за рахунок державних і громадських коштів;
- забезпечення у високих розмірах, які відповідають рівню, що забезпечує потреби громадян на певному етапі розвитку суспільства;
- здійснення забезпечення самими працівниками через органи державного управління і громадські організації.

І. Сирота, спираючись на чинні галузеві нормативні акти, пропонує систему принципів права соціального забезпечення, яка охоплює соціальне забезпечення на умовах обов'язкового державного соціального страхування усіх працюючих громадян; різноманітність форм і видів соціального забезпечення застрахованих працівників; диференціацію умов і норм соціального забезпечення залежно від характеру й тривалості трудової діяльності та розміру страхових внесків працівників; забезпечення пенсіями та допомогами на рівні прожиткового мінімуму; здійснення соціального забезпечення за рахунок коштів державних і недержавних страхових фондів; здійснення соціального забезпечення органами державного управління; охорону й захист прав і законних інтересів громадян на соціальне забезпечення.

Н. Болотіна поділяє принципи права соціального забезпечення на змістовні та формальні. До змістовних відносяться:

- всезагальність соціального захисту;
- всебічність (універсальність) соціального захисту;

- рівність прав і можливостей та заборона дискримінації;
- диференціація умов та рівня соціального захисту;
- наукова та економічна обґрунтованість соціальних стандартів;
- незменшуваність змісту та обсягу прав у сфері соціального захисту при прийнятті нових законів;
- державна гарантованість встановлених прав у сфері соціального забезпечення.

До формальних принципів належить:

- збереження прав у галузі соціального забезпечення;
- захист законних сподівань;
- юридична ясність;
- реальність проголошених прав;
- судовий захист права людини на соціальне забезпечення.

Тобто змістовні принципи становлять основу соціального захисту і містять певні вимоги до змісту соціальних прав, а характер формальних принципів виявляється у визначенні ефективного механізму забезпечення відповідних соціальних прав та їх захисту.

Б. Сташків більш комплексно підійшов до дослідження принципів соціального захисту. Він сформував власний перелік відповідних принципів, до яких відносить:

- 1) принцип законодавчого визначення умов і порядку здійснення соціального забезпечення;
- 2) принцип урахування вимог норм міжнародних договорів України у сфері соціального забезпечення;
- 3) принцип суспільної доцільності соціального забезпечення відповідно до соціальних ризиків;
- 4) принцип загальності права на соціальне забезпечення;
- 5) принцип універсальності, диференціації та розмаїття видів соціального забезпечення;

б) принцип забезпечення рівня життя, не нижчого за прожитковий мінімум, встановлений законом;

7) принцип незменшуваності змісту і обсягу соціальних виплат і послуг із прийняттям нових законів;

8) безповоротність виплачених грошових сум.

Слід зазначити, що цей перелік принципів соціального захисту є найбільш змістовним і повним, через нього виявляються особливості соціального захисту і його характер.

Проведений аналіз наведених та низки інших позицій підтверджує той факт, що визначення переліку принципів права соціального забезпечення є питанням дискусійним. Це пояснюється не лише відмінністю концептуальних підходів, а й тими соціально-економічними умовами, в яких проводилися ті чи інші дослідження.

Таким чином, виділення принципів права соціального забезпечення надає змогу сформулювати єдині норми у процесі нормотворчості, враховуючи те, що вони виступають своєрідним орієнтиром для розробки законодавства, висвітлюють вектори його майбутнього вдосконалення. Крім того, принципи дозволять правовим нормам однаково впливати на суспільні відносини, адже містять у собі керівні ідеї правового регулювання тієї чи іншої сфери.

2.3. Шляхи удосконалення вітчизняної системи соціального захисту

Сучасний стан державного соціального захисту характеризують такі особливості:

- невідповідність сучасному стану розвитку суспільства, держави;
- відсутність належного та системного державного управління з питань соціального захисту;
- невідповідність стратегії щодо децентралізації влади; відсутність належного та системного правового регулювання відносин з питань

державного соціального захисту;

- невідповідність окремих видів соціального захисту прожитковому мінімуму;
- відсутність механізмів інформаційно-правової, роз'яснювальної роботи з питань видів державного соціального захисту;
- складність механізмів щодо реалізації, гарантування та правової охорони прав у державному соціальному захисті;
- складність механізмів державного нагляду та громадського контролю.

Розмір і форма одержуваної допомоги повинні бути такими, щоб вони могли реально змінити становище сім'ї. І, зрозуміло, не можна не погодитися з твердженням, що «ідеальна модель» адресної соціальної допомоги може залишитися суто теоретичним підґрунтям, якщо не буде підтримана інноваціями і реформами, що зачіпають всі аспекти роботи щодо соціальної підтримки населення. Параметри соціальної захищеності населення України узагальнено на рисунку (*Див. Рисунок 2.1*)

Цілями соціальної політики перехідного періоду на шляху євроінтеграції визначено наступні:

- наповнення реформ соціальним змістом;
- розвиток демократії, забезпечення прав і свобод, формування громадянського суспільства;
- активізація соціальної ролі держави, відпрацювання механізму взаємодії держави і суспільства в соціальній сфері;
- забезпечення гідних і безпечних умов життя та праці,
- зростання добробуту громадян;
- створення кожній людині можливостей реалізувати її здібності, одержувати дохід відповідно до результатів праці, компетентності, таланту;
- стимулювання мотивації до трудової та підприємницької діяльності, становлення середнього класу;
- забезпечення відтворення населення, оптимізація ситуації на

ринку праці;

– гармонізація відносин між різними соціальними групами, формування почуття соціальної солідарності.

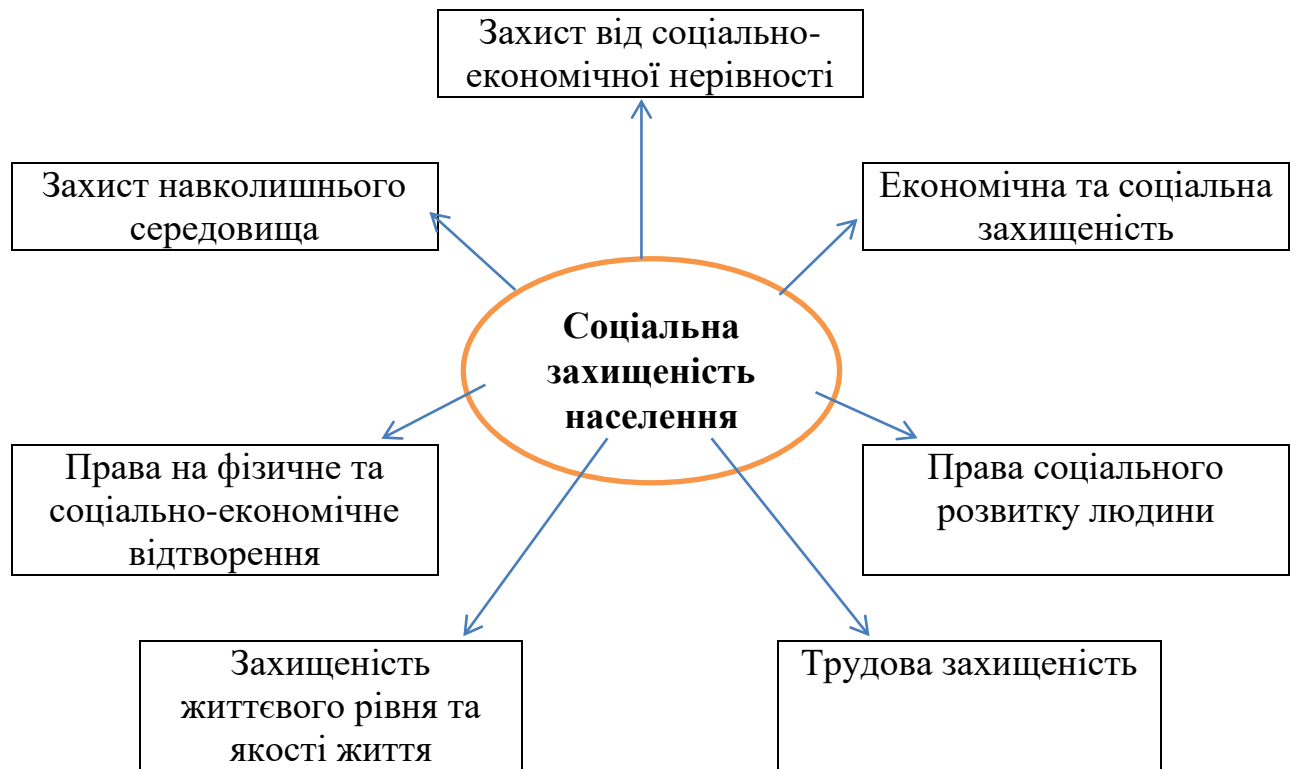

Рисунок 2.1. Соціальна захищеність населення України

Поліпшення соціальної сфери можливо почати з реформування способу надання соціальних допомог, тобто зробити акцент на адресність допомоги, яка повинна забезпечити ефективність допомоги, саме тим, хто дійсно її потребує.

Перехід до адресності повинен супроводжуватися зниженням витрат і підвищенням ефективності бюджетних витрат на соціальну сферу.

Досягти цього можна, зокрема, шляхом впровадження конкурсного фінансування. Потрібно демонополізація комплексу галузей соціальної сфери, щоб захистити права споживачів послуг за допомогою економічних механізмів на противагу неефективно діючими механізмами адміністративним.

Для надання адресної соціальної допомоги необхідно виділити чотири етапи (Див. Таблицю 2.2):

- оцінка доходів і матеріального стану сім'ї;
- виявлення причин, через які сім'я потрапила в число малозабезпечених;
- підбір індивідуального «пакета послуг» (цільові субсидії, консультування, рекомендації щодо підвищення доходу сім'ї, включаючи трудову допомогу тощо), взаємодія з громадськими організаціями, які беруть участь у наданні необхідних соціальних послуг (перенавчання, реабілітаційні заходи та ін.);
- оцінка ефективності допомоги, «зворотний зв'язок».

Таблиця 2.2

Етапи надання адресної соціальної допомоги

етап	Назва етапу
I	оцінка доходів і матеріального стану сім'ї
II	оцінка доходів і матеріального стану сім'ї
III	підбір індивідуального «пакета послуг»
IV	оцінка ефективності допомоги, «зворотний зв'язок»

Працівникам органів соціального захисту населення необхідно врахувати, що при наданні соціальної допомоги обов'язково повинні застосовуватися такі форми підвищення соціальної відповідальності громадян, як формування індивідуального пакета соціальних послуг, створення особливої структури соціальних виплат, прийняття реципієнтами зустрічних зобов'язань щодо виходу з кризової ситуації (працевлаштування, участь в громадських програмах зайнятості, проходження курсу лікування і ін.).

Разом з тим, при виборі методів забезпечення адресності слід враховувати всі їхні переваги і недоліки, а головне розглянути проблему соціального утримання і створення стимулів до самостійного виходу проблемних домогосподарств з кризової ситуації. Незважаючи на те що через низький рівень соціальних виплат в Україні ефект зниження стимулів до самостійної праці досить незначний, певні заходи щодо вирішення проблеми соціального утримання повинні прийматися вже на ранніх етапах становлення системи адресної соціальної допомоги.

Міжнародний досвід свідчить, що в світі немає жодної країни, якій вдалося б перемогти бідність. Відповідно стратегії боротьби з бідністю припускають систему заходів щодо формування ефективного ринку праці, включаючи:

- підвищення мінімального рівня оплати праці, легалізацію тінювих доходів і розвиток програм зайнятості;
- зміну пріоритетів системи соціального захисту населення: від масштабного надання пільг різним категоріям громадян до адресності, тобто зосередження суспільних ресурсів на допомогу найбільш нужденним домогосподарствам.

Коли заявник звертається до органів соціального захисту, отримання допомоги безпосередньо залежить від методології забезпечення адресності. Важливу роль відіграють також такі фактори, як продуманість стратегії поширення інформації, щоб бідні змогли дізнатися про можливості отримання допомоги, доступність місцевих органів соціального захисту і наявність належного контролю на місцевому рівні.

Також важливою складовою реформи державного соціального захисту осіб з інвалідністю має стати урахування тенденцій щодо децентралізації влади через підвищення ролі та значення місцевих владних інституцій, у тому числі місцевих територіальних громад. У контексті децентралізаційних процесів вартують уваги питання щодо покращення доступності та якості видів соціального захисту, у тому числі соціальних послуг, збільшення

обсягу соціальних допомог та послуг, що надаються соціально вразливим верствам населення, розширення можливостей органів місцевого самоврядування провадити діяльність у соціальній сфері та забезпечувати зростання стандартів якості життя населення. При цьому видається необхідним забезпечити оптимізацію розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади, їх ефективну взаємодію, покращення адміністрування видів соціального захисту, ефективності використання коштів бюджетів усіх рівнів.

Висновки до другого розділу

Таким чином, результати загального стратегічного аналізу перспектив розвитку соціальної сфери України свідчать, що проблеми формування стратегії розвитку і соціальної політики держави будуть в основному вирішуватися в критично кризових умовах.

З огляду на те, що функціонування соціальної сфери засноване на створенні умов для задоволення всього спектру соціальних потреб суспільства, а також за результатами стратегічного аналізу перспектив розвитку соціальної сфери, можна зазначити:

- інвестиції у людський капітал, розвиток соціальної інфраструктури, забезпечать формування кадрового, соціального, інтелектуального потенціалу суспільства, а також перетворять соціальну політику в один з провідних чинників подолання системної кризи;
- створення матеріальних умов для задоволення соціальних потреб суспільства залежать від сучасного стану і тенденцій розвитку системи продуктивних сил і виробничих відносин;
- визнаючи наявність багатокладності української економіки, різних форм власності і різноманітних організаційних форм господарювання, слід відзначити домінування в сфері виробництва великих корпоративних об'єднань, з концентрацією в своєму складі величезних виробничих ресурсів

(фінансових, людських тощо);

– домінування великомасштабного виробництва вимагає забезпечення взаємозв'язку орієнтирів та стратегічних цілей його розвитку і завдань та орієнтирів державного регулювання господарських і соціальних процесів;

– посилення впливу з боку держави на сучасний розвиток соціальної сфери і суспільства в цілому, на підприємницькі структури і на найманих працівників об'єктивно викликає необхідність встановлення відносин соціального партнерства між ними;

– стан розвитку матеріально-технічної бази соціальної сфери свідчить про те, що основою зародження відносин соціального партнерства повинні стати великі підприємства та організації.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі наведено науково-теоретичне узагальнення та сучасний підхід до вирішення важливого й актуального питання, що стосується особливостей формування соціальної сфери в сучасних умовах.

Досягнута мета, виконані завдання дають підстави для загальних висновків:

1. Узагальнено поняття «соціальна сфера». Під соціальною сферою слід розуміти сектор економіки, в якому здійснюється виробництво, розподіл і споживання матеріальних благ, а також відбувається забезпечення розширеного відтворення людського капіталу за участю держави як гаранта економічного забезпечення соціально достатнього рівня життя населення.

2. Визначено галузі соціальної сфери. Загалом всі галузі соціальної сфери поділяють на дві групи:

– ринкові, або автономні, – торгівля, громадське харчування, побутове обслуговування, житлово-комунальне господарство, туризм, доходні об'єкти рекреаційного комплексу;

– неринкові, або бюджетні, – охорона здоров'я, освіта, наука, культура і спорт, об'єкти рекреаційного комплексу, що вимагають державного чи регіонального (місцевого) фінансового втручання.

3. Названо суб'єктів, які надають соціальні послуги. До них належать:

- державні та комунальні суб'єкти;
- недержавні суб'єкти;
- фізичні особи.

Згідно з визначенням Закону, до державних та комунальних суб'єктів належать державні та комунальні спеціалізовані підприємства, установи та заклади соціального обслуговування; до недержавних – створені відповідно до законодавства юридичні особи, які не мають на меті отримання прибутку (тобто громадські та благодійні організації, релігійні організації, непідприємницькі товариства та установи). Під «фізичними особами» у

цьому випадку слід розуміти, перш за все, спеціалістів, які, маючи відповідну освіту чи підтверджений досвід роботи, працюють незалежно та можуть залучатися до надання соціальних послуг на підставі цивільно-правових договорів.

4. Означено принципи соціального захисту. До загальноприйнятих відносить:

- 1) принцип законодавчого визначення умов і порядку здійснення соціального забезпечення;
- 2) принцип урахування вимог норм міжнародних договорів України у сфері соціального забезпечення;
- 3) принцип суспільної доцільності соціального забезпечення відповідно до соціальних ризиків;
- 4) принцип загальності права на соціальне забезпечення;
- 5) принцип універсальності, диференціації та розмаїття видів соціального забезпечення;
- 6) принцип забезпечення рівня життя, не нижчого за прожитковий мінімум, встановлений законом;
- 7) принцип незменшуваності змісту і обсягу соціальних виплат і послуг із прийняттям нових законів;
- 8) безповоротність виплачених грошових сум.

Слід зазначити, що через цей перелік принципів соціального захисту виявляються особливості соціального захисту і його характер.

5. Сформульовано параметри соціальної захищеності населення України. До ключових належать:

- захист від соціально-економічної нерівності;
- захист навколишнього середовища;
- економічна та соціальна захищеність;
- права на фізичне та соціально-економічне відтворення;
- права соціального розвитку людини;
- захищеність життєвого рівня та якості життя;

– трудова захищеність.

Проведене дослідження не претендує на повне висвітлення даної тематики. Подальшого вивчення потребують такі питання, як проблеми реформування соціальної сфери, роль соціальної сфери у розвитку держави, діяльність закладів соціальної сфери ін.

